Emro Science and Education
International open-access scientific journal
Journal homepage: https://journal.emro.uz

OPEN ACCESS

RESEARCH ARTICLE OPEN ACCESS

Vol. 2 No. 3 (2026) · November 2026 issue | Published: 19.11.2026 DOI: 10.5281/zenodo.24369098

Iqtisodiy matnlarni tarjima qilishda “lingvokulturologik ekvilibr” tamoyilining nazariy va amaliy ahamiyati

Nasibboyeva Mukarrama Salimjon qizi

«University of economics and pedagogy» NOTM,

«Xorijiy tillar» kafedrasi v.b. dotsenti

ORCID: 0009-0008-8311-9280

E-mail: mukarrama79@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada iqtisodiy matnlar tarjimasida “lingvokulturologik ekvilibr” tamoyilining nazariy asoslari va amaliy imkoniyatlari tahlil qilinadi. Ekvilibr tarjimada til birliklarining ekvivalentligi bilan madaniy-konnotativ mazmunning muvozanatli saqlanishi sifatida talqin etiladi. Tadqiqotda tavsifiy-qiyosiy, kontekstual va lingvokulturologik tahlil usullaridan foydalanildi. Ingliz, rus va o‘zbek tillaridagi iqtisodiy metafora, terminlar va madaniy realiyalar misolida to‘rt mezonli baholash modeli (terminologik aniqlik, pragmatik ekvivalentlik, madaniy-konnotativ moslik, retsepsiya) taklif etildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, faqat kalkaga yoki faqat funksional moslashtirishga tayanish muvozanatni buzadi, uyg‘unlashtirilgan strategiya esa eng barqaror natija beradi. Maqola materiallaridan tarjima nazariyasi, iqtisodiy tarjima va tarjimonlar tayyorlash kurslarida foydalanish mumkin.

Kalit so‘zlar: lingvokulturologik ekvilibr, iqtisodiy tarjima, ekvivalentlik, kalka, madaniy realiya, iqtisodiy metafora, tarjima strategiyasi.

Аннотация. В статье рассматривается теоретическая и практическая значимость принципа «лингвокультурологического эквилибра» при переводе экономических текстов. Эквилибр понимается как сбалансированное сохранение языковой эквивалентности и культурно-коннотативного содержания оригинала. Предложена четырёхкритериальная модель оценки перевода (терминологическая точность, прагматическая эквивалентность, культурно-коннотативное соответствие, рецепция), апробированная на материале английского, русского и узбекского языков. Показано, что опора только на калькирование или только на функциональную адаптацию нарушает баланс, тогда как комбинированная

Received: 19.11.2026 · Accepted: 19.11.2026 · Published: 19.11.2026

Cite this article: Nasibboyeva Mukarrama Salimjon qizi (2026). Iqtisodiy matnlarni tarjima qilishda “lingvokulturologik ekvilibr” tamoyilining nazariy va amaliy ahamiyati. Emro Science and Education, 2(3). https://doi.org/10.5281/zenodo.24369098

© 2026 The Author(s). Published by Emro Science and Education. This is an open access article.

стратегия обеспечивает наиболее устойчивый результат.

Ключевые слова: лингвокультурологический эквилибр, экономический перевод, эквивалентность, калька, культурная реалия, экономическая метафора, переводческая стратегия.

Abstract. The article examines the theoretical and practical significance of the principle of « linguocultural equilibrium» in translating economic texts. Equilibrium is interpreted as a balanced preservation of linguistic equivalence and the cultural-connotative content of the source text. A four-criteria evaluation model (terminological accuracy, pragmatic equivalence, cultural-connotative fit, reception) is proposed and tested on English, Russian and Uzbek material. The findings show that relying solely on calque or solely on functional adaptation upsets the balance, whereas a combined strategy yields the most stable result.

Keywords: linguocultural equilibrium, economic translation, equivalence, calque, cultural realia, economic metaphor, translation strategy.

Kirish (Introduction). Iqtisodiyotning globallashuvi, xalqaro savdo, investitsiya muhiti va moliyaviy hisobotlarning standartlashuvi iqtisodiy matnlar tarjimasiga bo‘lgan ehtiyojni keskin oshirdi. O‘zbekistonda bozor islohotlari, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik, soliq va bojxona qonunchiligini uyg‘unlashtirish jarayonlari tarjimondan nafaqat til bilimini, balki iqtisodiy va madaniy kompetensiyani ham talab etmoqda. Iqtisodiy matn tashqi ko‘rinishda “neytral” va terminlarga asoslangan bo‘lib tuyulsa-da, u muayyan iqtisodiy tafakkur, tarixiy tajriba va madaniy qadriyatlar bilan chambarchas bog‘liq.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, iqtisodiy tarjimadagi xatolar nafaqat lisoniy nuqsonlar, balki shartnomaviy, moliyaviy va huquqiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shu sababli tarjimonga tanlov jarayonida tayanch bo‘ladigan nazariy tamoyil va uni baholash mezonlari zarur. Tadqiqotning maqsadi – “lingvokulturologik ekvilibr” tamoyilining mazmunini ochib berish, uning iqtisodiy matnlar tarjimasidagi nazariy va amaliy ahamiyatini asoslash.

Maqsaddan quyidagi vazifalar kelib chiqadi:

1. tamoyilning ishchi ta’rifini va nazariy asoslarini aniqlash;
2. iqtisodiy matnlarda madaniy jihatdan yuklangan birliklarning asosiy turlarini tasniflash;
3. ekvilibrni baholash uchun mezonlar tizimini ishlab chiqish;
4. ingliz, rus va o‘zbek tillari materialida tarjima strategiyalarining samaradorligini tahlil qilish.

“Ekvilibr” tushunchasi ekvivalentlik, skopos va domestikatsiya/forenizatsiya nazariyalarini birlashtiruvchi integral tamoyil sifatida iqtisodiy tarjima kontekstida qo‘llanadi hamda baholashning to‘rt mezonli modeli taklif etiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tarjimashunoslikda ekvivalentlik muammosi R. Yakobson, Yu. Nayda, V. N. Komissarov, Ya. I. Retsker, L. Venuti, P. Nyumark kabi olimlar tomonidan turli yo‘nalishlarda tadqiq etilgan [1; 2; 3; 4; 9; 13]. Lingvokulturologiya esa til va madaniyat o‘zaro aloqasini o‘rganuvchi alohida yo‘nalish sifatida shakllandi [10; 11; 16]. Biroq

iqtisodiy matnlar tarjimasida til va madaniyat omillarini bir butun muvozanat tamoyili sifatida birlashtirish masalasi yetarlicha ishlab chiqilmagan. Amaliyotda esa ikki chekka yondashuv uchraydi: (a) madaniy mazmunni inobatga olmay, so‘zma-so‘z (kalka) tarjima; (b) manba madaniyatining o‘ziga xosligini butunlay yo‘qotadigan haddan tashqari moslashtirish.

Material va usullar (Methods). Tadqiqot uch nazariy asosga tayanadi. Birinchisi – ekvivalentlik nazariyasi: Yakobson tarjimani turli til belgilari orqali mazmunni uzatish deb ta’riflagan, Nayda esa formal va dinamik ekvivalentlikni farqlagan [1; 2]. Ikkinchisi – funksional yondashuv: Reys va Fermeerning skopos nazariyasi hamda Nordning funksionallik va sadoqat g‘oyalari tarjima maqsadini bosh mezon sifatida belgilaydi [6; 7]. Uchinchisi – lingvokulturologik yondashuv: til birligi madaniyat tashuvchisi sifatida talqin qilinadi, so‘zning konnotativ va qiymatiy maydoni o‘rganiladi [10; 11; 16]. Tadqiqot doirasida «lingvokulturologik ekvilibr» deganda tarjima jarayonida manba va maqsad til-madaniyat tizimlari o‘rtasida quyidagi komponentlarning muvozanatli saqlanishi tushuniladi: (1) terminologik va semantik aniqlik; (2) matnning kommunikativ-pragmatik vazifasi; (3) madaniy-konnotativ mazmun; (4) maqsadli auditoriya tomonidan qabul qilinishi. “Ekvilibr” (lot. aequilibrium — teng muvozanat) atamasi bu yerda biror komponentning boshqasi hisobiga ustunlik qilmasligini bildiradi.

Tadqiqotda quyidagi usullar qo‘llanildi: tavsifiy-qiyosiy usul – ingliz, rus va o‘zbek tillaridagi iqtisodiy birliklarni qiyoslash; kontekstual tahlil – birlikning matn ichidagi vazifasini aniqlash; lingvokulturologik tahlil – birlik bilan bog‘liq madaniy konnotatsiyalarni ochish; tarjima transformatsiyalari tahlili – kalka, transliteratsiya, tavsifiy tarjima, funksional ekvivalent, izohli tarjima kabi usullarni tasniflash (Vine va Darbelne, Retsker, Komissarov ta’snifiga tayangan holda) [9; 13; 15]; baholash modeli — quyida ta’riflangan to‘rt mezon bo‘yicha sifat va o‘rta-yuqori-past darajalarda baholash.

Tahlil materiali sifatida iqtisodiy-publitsistik, moliyaviy-tahliliy va rasmiy-me’yoriy uslubdagi matnlardan namunaviy birliklar tanlab olindi. Quyidagi jadvalda tasniflash uchun tipik bo‘lgan 12 ta birlik keltirilgan; ular tadqiqotning sifat tahlili xarakterini aks ettiradi va katta hajmli korpusda statistik tekshiruvni talab qiladi (bu maqolaning cheklovi sifatida 4-bo‘limda qayd etilgan).

Baholash mezonlari

№	Mezon	Mazmuni
1	Terminologik aniqlik	Birlikning iqtisodiy tushuncha sifatidagi semantik va sohaviy aniqligi saqlanganmi
2	Pragmatik ekvivalentlik	Matnning kommunikativ maqsadi (axborot berish, ishontirish, me’yor o‘rnatish) saqlanganmi
3	Madaniy-konnotativ moslik	Manba madaniyatidagi baho va assotsiatsiyalar maqsadli madaniyatda buzilmasdan yoki tushunarli tarzda uzatilganmi

4	Retsepsiya	Maqsadli auditoriya (mutaxassis yoki umumiy o‘quvchi) matnni tabiiy va to‘g‘ri qabul qiladimi

Birlik to‘rt mezon bo‘yicha ham qoniqarli bo‘lsa, ekvilibr yuqori; bir mezon buzilsa – o‘rta; ikki va undan ko‘p mezon buzilsa – past deb baholandi.

Tahlil va natijalar. Iqtisodiy matnlardagi madaniy yuklangan birliklar tasnifi. Tahlil iqtisodiy matnlarda ekvilibr uchun muammoli bo‘lgan to‘rt guruh birlikni ajratib ko‘rsatdi:

1. Iqtisodiy metaforalar (invisible hand, soft landing, cash cow, dead cat bounce) — obrazli asosga ega bo‘lib, obraz tanlovi madaniyatga bog‘liq;
2. Idiomatik va uslubiy-markali birliklar (golden parachute, glass ceiling, Black Friday) — kontekst va uslub talab etadi;
3. Madaniy realiyalar (mahalla, hashar, murabaha) — maqsadli tilda ekvivalenti yo‘q tushunchalar [12];
4. Institutsional va huquqiy-iqtisodiy farqlar (tax haven — offshor zona, norasmiy mehnat haqi bilan bog‘liq atamalar) — mamlakat tizimining o‘ziga xosligini aks ettiradi.

3.2. Strategiyalar va ekvilibr darajasi

2-jadval. Tanlangan birliklarda tarjima strategiyalari va ekvilibr darajasi

№	Manba birlik	Tarjima varianti (o‘zbekcha)	Strategiya	Ekvilibr
1	invisible hand	«ko‘rinmas qo‘l»	kalka	yuqori
2	soft landing	«yumshoq qo‘nish»	kalka	yuqori
3	bull / bear market	«buqa / ayiq bozori» + «o‘sish / pasayish bozori»	kalka + tavsifiy tarjima	o‘rta → yuqori (auditoriyaga bog‘liq)
4	golden parachute	«oltin parashyut (rahbarga to‘lanadigan yirik kompensatsiya)»	kalka + izoh	yuqori
5	glass ceiling	«shisha shift» / «ko‘rinmas to‘siq»	kalka yoki funksional ekvivalent	o‘rta
6	Black Friday	«Qora juma»	kalka	o‘rta (rang konnotatsiyasi)
7	cash cow	«naqd sigir» → «barqaror daromad keltiruvchi biznes birligi»	kalka rad etilib, funksional ekvivalent	past → yuqori
8	dead cat bounce	«o‘lik mushuk sakrashi» → « pasayish fonidagi vaqtinchalik tiklanish»	kalka rad etilib, tavsifiy tarjima	past → yuqori

9	tax haven	«soliq jannati» / «offshor hudud»	kalka yoki terminologik ekvivalent	o‘rta (matn uslubiga bog‘liq)
10	mahalla (inglizchaga)	mahalla (neighbourhood self-governance body)	transliteratsiya + izoh	yuqori
11	murabaha	«murobaha (islom moliyasidagi nasiya savdosi shakli)»	transliteratsiya + izoh	yuqori
12	«konvertdagi maosh» (rus. зарплата в конверте)	undeclared wages / «yashirin ish haqi»	tavsifiy tarjima	o‘rta

Jadval asosida quyidagi qonuniyatlar aniqlandi:

O‘n ikki birlikdan ikkitasida (1, 2) faqat kalka ekvilibrni ta’minladi: bu metaforalar intertekstual darajada xalqaro iqtisodiy diskursning bir qismiga aylangan va o‘zbek o‘quvchisiga ham tushunarli.

Ikkitasida (7, 8) kalka ekvilibrni buzdi: obraz maqsadli madaniyatda assotsiatsiyasiz yoki nomuvofiq (sigir va o‘lik mushuk obrazlari baholash yo‘nalishini o‘zgartiradi), natijada pragmatik ekvivalentlik va retsepsiya mezonlari zarar ko‘rdi. Bu holatlarda funksional ekvivalent yoki tavsifiy tarjima zarur bo‘ldi.

Qolgan sakkiztasida (3, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12) eng yaxshi natijani uyg‘unlashtirilgan strategiya (kalka + izoh, transliteratsiya + izoh, tavsifiy tarjima) berdi; yakuniy tanlov matn turi va auditoriyaga bog‘liq bo‘ldi.

Xulosa. Rasmiy-me’yoriy matnlarda (qonun, shartnoma, standart) terminologik aniqlik va pragmatik ekvivalentlik ustuvor bo‘ladi: bu yerda metaforik variantlar («soliq jannati») o‘rniga neytral termin («offshor zona») ma'qul. Iqtisodiy-publitsistik va ommabop-tahliliy matnlarda esa obrazlilik va retsepsiya muhim: «buqa bozori» kabi obrazli birlik o‘quvchining qiziqishini saqlaydi, ammo birinchi qo‘llanilganda izoh bilan berilishi kerak. Demak, ekvilibr statik emas, balki matn turi va tarjima maqsadiga qarab **dinamik** muvozanatdir.

Ekvilibrning buzilish turlari

Tahlil muvozanatning ikki yo‘nalishda buzilishini ko‘rsatdi:

lisoniy ustunlik – so‘zma-so‘z kalka tufayli madaniy-konnotativ mazmun va tabiiylik yo‘qoladi (cash cow → «naqd sigir»);

madaniy ustunlik – haddan tashqari moslashtirish natijasida manba matnning iqtisodiy-madaniy o‘ziga xosligi va terminologik izchillik yo‘qoladi (xalqaro atamani mahalliy, kam aniq ibora bilan almashtirish).

Birinchidan, ekvilibr tamoyili ekvivalentlik nazariyasidagi an’anaviy qarama-qarshilikni – formal va dinamik, so‘zma-so‘z va erkin tarjima ziddiyatini – [1; 2; 17] muvozanat tushunchasi orqali yumshatadi. Ekvivalentlik o‘z-o‘zidan maqsad emas, balki ekvilibrga erishish vositalaridan biri sifatida qaraladi.

Ikkinchidan, tamoyil Venutining domestikatsiya va forenizatsiya dixotomiyasini [4] iqtisodiy matn kontekstida aniqlashtiradi. Venuti tarjimonning «ko‘rinmasligi» mafkuraviy mohiyatini tanqid qilgan bo‘lsa, iqtisodiy tarjimada pragmatik xavf (noaniq termin oqibatidagi moliyaviy zarar) ikkala chekkaning ham oqibatlarini oshiradi. Ekvilibr yondashuvi har bir birlik uchun strategiyani aprior tanlashni emas, balki mezonlarga asoslangan tanlovni talab qiladi.

Uchinchidan, tamoyil skopos nazariyasi [6; 7] bilan uyg‘un: tarjima maqsadi muvozanatning «og‘irlik markazini» belgilaydi. Shu bilan birga ekvilibr skoposdan farq qiladi: u maqsad bilan birga manba madaniyatining semantik va qiymatiy butunligini ham himoya qiladi.

To‘rtinchidan, lingvokulturologik nuqtai nazardan [10; 11; 16] iqtisodiy leksikaning « madaniyatdan xoli» ekanligi haqidagi tasavvur rad etiladi. Xofstede ta'kidlaganidek, iqtisodiy xulq-atvor va tashkiliy qadriyatlar madaniy o‘lchamlarga bog‘liq [8]; bu iqtisodiy diskursdagi baho, risk, ishonch, mulk va hamjamiyat tushunchalarining tillarda turlicha konnotatsiya kasb etishini tushuntiradi. O‘zbek tilidagi «mahalla», «hashar», «sarmoya» kabi birliklar bunga misoldir.

Beshinchidan, tamoyil o‘zbek tarjimashunosligi an’analarini [14] iqtisodiy sohaga kengaytirish imkonini beradi: badiiy tarjimada ishlab chiqilgan milliy-madaniy kolorit va realiya muammolari iqtisodiy tarjimada ham tizimli yondashuvni talab qiladi.

Tamoyilning amaliy qiymati bir necha yo‘nalishda namoyon bo‘ladi:

1. Tarjimonlar tayyorlash. To‘rt mezonli model talabalarga «nima uchun bu variant?» degan savolga asoslangan javob berishni o‘rgatadi va tarjima tahlilining o‘quv vositasiga aylanadi. Iqtisodiy yo‘nalishdagi tarjimonlar uchun metaforalar va realiyalar bo‘yicha amaliy topshiriqlar tizimini yaratish mumkin.

2. Terminologik lug‘atlar va glossariylar. Lug‘at maqolalarida faqat ekvivalent emas, balki «madaniy izoh» va qo‘llanish sharti (matn turi, auditoriya) ham berilishi lozim.

3. Tahrir va sifat nazorati. Tahrirchi uchun mezonlar ro‘yxati tarjimadagi subyektiv baholarni kamaytiradi.

4. Xalqaro hujjatlarni lokalizatsiya qilish. Investitsiya hujjatlari, hisobotlar va marketing materiallarini tayyorlashda ekvilibr xorijiy hamkor va mahalliy iste'molchi uchun tushunarlilikni ta’minlaydi.

5. Mashina tarjimasi natijalarini post-tahrirlash. Neyron tizimlar metaforik va madaniy yuklangan birliklarni ko‘pincha kalka qiladi (7- va 8-misollar kabi); mezonlar post-tahrirchiga muammoli joylarni aniqlashda yordam beradi.

Bu tadqiqot sifat tahlili xarakteriga ega bo‘lib, tanlangan namunaviy birliklar bilan cheklangan. Mezonlarning ishonchliligini oshirish uchun (a) har bir mavzuviy guruh bo‘yicha kattaroq korpus tuzish va birliklar chastotasini hisoblash, (b) bir necha mustaqil ekspert baholari orasidagi mosliklikni (inter-annotator agreement) tekshirish, (c) mutaxassis va umumiy auditoriya bilan retsepsiya bo‘yicha anketa-eksperimenti o‘tkazish tavsiya etiladi. Shuningdek, tamoyilni boshqa sohalarga (huquqiy, tibbiy, texnik tarjima) tatbiq etish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

1. Jakobson R. On Linguistic Aspects of Translation // On Translation / ed. R. A. Brower. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1959. P. 232–239.

2. Nida E. A. Toward a Science of Translating. Leiden: Brill, 1964.

3. Newmark P. A Textbook of Translation. New York: Prentice Hall, 1988.

4. Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. London: Routledge, 1995.

5. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. London: Routledge, 1992.

6. Nord C. Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained. Manchester: St. Jerome, 1997.

7. Reiss K., Vermeer H. J. Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie. Tübingen: Niemeyer, 1984.

8. Hofstede G. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations. Thousand Oaks: Sage, 2001.

9. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). М.: Высшая школа, 1990.

10. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. М.: Русский язык, 1990.

11. Воробьёв В. В. Лингвокультурология (теория и методы). М.: Изд-во РУДН, 1997.

12. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. М.: Международные отношения, 1980.

13. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. М.: Международные отношения, 1974.

14. Salomov G‘. Tarjima nazariyasiga kirish. Toshkent: O‘qituvchi, 1978.

15. Vinay J.-P., Darbelnet J. Stylistique comparée du français et de l'anglais. Paris: Didier, 1958.

16. Маслова В. А. Лингвокультурология. М.: Академия, 2001.

17. Koller W. Einführung in die Übersetzungswissenschaft. Heidelberg: Quelle & Meyer, 1979.